

УДК 141.12

Д. П. Сепетий

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільних дисциплін

Запорізького державного медичного університету

РЕПРЕЗЕНТАЦІОНІЗМ ЯК СПРОБА ЗАХИСТУ МАТЕРІАЛІЗМУ

Існування свідомості як особистого суб'єктивного виміру є однією з найбільших таємниць буття, про яку протягом багатьох століть сперечаються філософи. Свідомість уперто не піддається інтеграції в сучасну природничо-наукову картину світу шляхом редукції до матеріальної (фізичної) реальності. Сутність проблеми можна виразити таким питанням: чи (як) можливе утворення суб'єктивних станів свідомості фізичними сутностями, у яких на фундаментальному рівні немає нічого суб'єктивного?

Впливовим аргументом на користь негативної відповіді на означене вище питання (а отже, проти матеріалізму) є аргумент знання, висунутий у різних формах Т. Нагелем [1] і Ф. Джексоном [2; 3]. Аргумент свідчить, що навіть повне знання про всі фізичні стани і процеси, пов'язані з тим чи іншим суб'єктивним переживанням (сприйняттям, відчуттям, емоцією тощо), нічого не говорить про якісний характер цього переживання – як воно для суб'єкта, як це відчувається. Отже, цей характер є чимось понад будь-які фізичні факти, чимось нефізичним. Тож і царина психічних станів, що мають такий характер, – свідомість людини (або й тварини) – є особливою, нефізичною (нематеріальною) реальністю. У попередній статті [4] ми розглядали можливість матеріалістичної відповіді на аргумент знання, що ґрунтується на його тлумаченні як «аргументу від інтроспекції» (С. Лоу [5], П. Чарчленд [6]), і показали, що така відповідь не досягає мети, оскільки аргумент знання ґрунтується не стільки на положенні про можливість інтроспекції психічних станів і неможливості інтроспекції фізичних станів, скільки на неможливості зовнішнього спостереження («екстраспекції») психічних станів. Аргумент від неможливості екстраспекції свідчить, що, оскільки стани мозку (як матеріальної, фізичної системи) цілком пізнавані через зовнішнє спостереження без інтроспекції, а психічні стани непізнавані через зовнішнє спостереження без інтроспекції, з цього випливає, що психічні стани не є станами мозку (як матеріальної, фізичної системи).

Мета статті – дослідити можливі заперечення проти аргументу про неможливість «екстраспекції» психічних станів, зокрема можливість захисту матеріалізму засобами теорії репрезентаціонізму.

Можливі кілька пробних шляхів заперечення проти аргументу про неможливість «екстраспекції» психічних станів.

По-перше, можна спробувати заперечувати, що стани мозку цілком пізнавані через зовнішнє спостереження без інтроспекції, тобто припустити, що існують деякі стани мозку, які принципово непізнавані шляхом зовнішнього спостереження, а пізнавані лише інтроспективно. Проте ця можливість суперечить матеріалізму (у звичайному смислі) і передбачає психофізичний дуалізм властивостей (чи то в панпсихістській, чи в емерджентистській версії): визнається, що мозок має, крім властивостей (станів), що зводяться в кінцевому підсумку до динаміки (включаючи її закономірності) змін просторового розташування фізичних тіл (аж до найменших мікрочастинок), унаслідок цього пізнаваних через зовнішнє спостереження без інтроспекції, тобто матеріальних (фізичних) властивостей (станів) у звичайному смислі поняття матеріального (фізичного); також і властивості (стани), непізнавані через

зовнішнє спостереження (унаслідок своєї принципової незводимості до динаміки змін просторового розташування фізичних тіл і її закономірностей), а пізнавані лише інтроспективно, тобто нефізичні психічні властивості (стани) у звичайному смислі поняття нефізичного-психічного.

По-друге, можна спробувати заперечувати саме існування інтроспекції, спираючись на аргументи, подібні до висунутих Джоном Серлем у книзі «Перевідкриття свідомості». На нашу думку, цей шлях безперспективний, оскільки насправді аргументи Дж. Серля жодним чином не зачіпають існування особливої пізнавальної здатності, яка не включає зовнішнього спостереження й завдяки якій ми знаємо про власні відчуття, емоції, бажання, думки, чи то ми будемо називати цю здатність інтроспекцією чи якось інакше. Аргументація Дж. Серля лише засвідчує, що начебто передбачувана поняттям інтроспекції (лат. «дивлюся всередину») аналогія із зором може вводити в оману, оскільки насправді пізнавальна здатність, завдяки якій ми знаємо про наші психічні стани, – це зовсім не «здатність, що слідує зразкові зору», «точно як зір, тільки менш яскрава». Звичайно ж, «дивитися всередину» – це метафора і, як і будь-яка метафора, вона може вводити в оману, якщо сприймається не метафорично, а буквально. Як пише сам Дж. Серль, «проблема не у звичайному вживанні поняття інтроспекції, а в нашому сильному бажанні як філософів сприймати цю метафору буквально» [7, с. 142].

По-третє, можна спробувати заперечувати, що психічні стани непізнавані через зовнішнє спостереження без інтроспекції, і стверджувати натомість, що через зовнішнє спостереження ми можемо пізнавати психічні стани, *не знаючи про це*, оскільки ми пізнаємо їх не під менталістським, а під фізичним або нейрофізіологічним описом. Це заперечення відповідає впливовій матеріалістичній теорії репрезентаціонізму, яка обговорюється далі в протиставленні дуалізму.

Дуаліст звертає увагу на те, що про фізичні процеси ми дізнаємося шляхом *зовнішнього спостереження* (насамперед завдяки зору, частково завдяки дотикі). Спостережувані об'єкти характеризуються розміром, формою тощо; загалом певним розташуванням у просторі та його змінами з часом (рухом). Натомість про психічні стани і процеси – відчуття, емоції, бажання, думки – ми дізнаємося в зовсім інший спосіб, який називають *інтроспекцією*. Ми не бачимо й не можемо помацати, відчуттів, емоцій, бажань і думок, ми просто знаємо про них, оскільки самі відчуваємо, переживаємо, бажаємо, мислимо. Вони не мають розміру, форми, розташування у просторі. Безглуздо говорити про відчуття, бажання, чи думку квадратної форми розміром 1 м × 1 м, чи щось подібне. Психічні стани й процеси мають властивості, яких немає у фізичних об'єктів, наприклад, специфічний суб'єктивний характер відчуттів та емоцій («як-воно-відчувається»), зміст думки (її «процосьність»). Натомість їм не притаманні фізичні властивості – розмір, форма, певне розташування у просторі. Отже, очевидно, що йдеться про зовсім різні речі, зовсім різної природи.

Репрезентаціоніст заперечує прот цього, що можливо, що це одні й ті самі властивості, які по-різному постають у нашій свідомості. В одному випадку, вони постають кризь

«призму» зору, в іншому – крізь «призму» інтроспекції. «Призми» настільки різні, що «картини»-репрезентації виглядають зовсім по-різному, хоча об'єкт репрезентації – один і той самий. Можливо, що у випадку свідомості й мозку одна й та сама річ просто *сприймається* нами в різні способи – інтроспективно та через зовнішнє спостереження. Сприйняття є різними, але вони є сприйняттями одного й того самого, подібно до того, як наше сприйняття кольору зовсім не схоже на те, що фізика говорить про кольори.

У відповідь на це дуаліст може зауважити таке. Перше, на що варто звернути увагу, – це те, що предмет і його репрезентація – це не одне й те саме, а дві різні «речі», навіть у випадках фізичних репрезентацій або інформаційних репрезентацій на фізичних носіях. Наприклад, міні-модель літака є репрезентацією літака, але в ній ви не зможете полетіти з Нью-Йорка до Парижа; креслення літака – на папері чи на електронному носії – теж непридатне для такого польоту.

Або розглянемо такий приклад. У мене є папка, на обкладинці якої написано «Мохаммед Алі». У ній зібрано інформацію про Мохаммеда Алі: статті про його спортивні досягнення, фотографії тощо. Ця папка є репрезентацією Мохаммеда Алі. Проте якби хтось всерйоз твердив і наполягав, що ця папка і є Мохаммед Алі, я подумав би, що він з'їхав з глузду. Але матеріалісти-репрезентаціоністи у випадку з мозком і свідомістю, по суті, роблять саме це.

Якщо ми припустимо, що відчуття є суб'єктивними репрезентаціями певних структур мозку, то все одно вони є чимось іншим, аніж ці структури мозку, і вони належать до свідомості, а не до фізичного світу, оскільки вони мають нефізичні властивості (і не мають фізичних).

Репрезентації, про які тут йде мова, – чи то візуальні чи то інтроспективні, – це не фізичні репрезентації, а *ментальні, феноменальні, суб'єктивні репрезентації*, які належать не до фізичної реальності, а до свідомості. Якщо є свідомість, здатна щось суб'єктивно репрезентувати в різні способи, то справді можливо, що одна й та сама річ (зокрема певна структура мозку) може бути суб'єктивно репрезентована в кілька зовсім різних способів, так що різні суб'єктивні репрезентації не матимуть ніяких спільних властивостей. Але в фізичній реальності, зокрема в мозку, немає ніяких суб'єктивних репрезентацій. Там є лише сіра речовина, яка складається з мікроскопічних матеріальних часточок, що рухаються туди-сюди. Якщо Ви бачите або уявляєте дерево, у Вашій свідомості є суб'єктивний образ-репрезентація дерева. Але в мозку немає жодних суб'єктивних образів, у ньому є лише різноманітні нейронні структури й хімічні процеси в них. Звичайно, якусь із цих структур можна розглядати як *фізичну репрезентацію* дерева в мозку, але ця фізична репрезентація-структура в мозку не матиме ніяких спільних властивостей із феноменальною репрезентацією-образом у свідомості.

Наприклад, якщо Ви відчуваєте біль, то цьому відчуттю відповідають певні структури мозку, так що відчуття болю дійсно можна розглядати як репрезентацію цих структур мозку. Припустимо, що хтось (можливо, Ви самі) бачить ці структури мозку через сканувальний прилад. Отже, він має (Ви маєте) іншу – зорову – репрезентацію цих самих структур мозку, але обидві ці репрезентації – відчуття болю та візуальний образ мозкових структур – це ментальні, феноменальні, суб'єктивні, а не фізичні репрезентації; вони належать до свідомості (одна – до свідомості особи, яка відчуває біль; друга – до свідомості особи, яка розглядає мозок) і не мають фізичних властивостей, тоді як те, що вони репрезентують, – структури мозку – це частина фізичної реальності, яка має лише фізичні властивості.

Візуальні репрезентації так само не мають фізичних властивостей, як і інтроспективні. Я бачу стіл із прямо-

кутною поверхнею $1 \text{ м} \times 2 \text{ м}$. Але образ цього столу в моїй свідомості не є іншою фізичною річчю з прямокутною поверхнею $1 \text{ м} \times 2 \text{ м}$, його взагалі немає у фізичній реальності, і приписувати йому геометричні розміри так само безглуздо, як і будь-якому іншому стану свідомості.

Отже, репрезентаціонізм жодним чином не може врятувати матеріалізм.

На нашу думку, теорію «одного й того самого з різних точок зору» можуть послідовно захищати лише ідеалісти, а ніяк не матеріалісти.

Можливо, наша свідомість може сприймати одну й ту саму річ у зовсім різні способи так, що знання, яке ми отримуємо в один спосіб, не переводиться в знання, яке ми отримуємо в інший спосіб. Але це означало б, що це наше знання (як мінімум одна його сторона, а логічніше – обидві) є не знанням про саму річ А, а знанням *про наше сприйняття* цієї речі – про деякий *суб'єктивний досвід, суб'єктивні переживання*, які викликає в нас ця річ.

Припустимо, що є деяка річ А, яку ми можемо сприймати у два способи – інтроспективний І та зовнішній Е. Позначимо наш досвід інтроспективного сприйняття А як І (А), а досвід зовнішнього сприйняття А – як Е (А). Зрозуміло, що оскільки І (А) та Е (А) – не одне й те саме, то й наше знання про І (А) та Е (А) будуть різними, так що можна мати повне знання про І (А), нічого не знаючи про Е (А), і навпаки. Проте в такій перспективі немає знання про саму річ А, є лише знання про наше *суб'єктивні сприйняття*, викликані цією річчю.

Читач, знайомий з історією філософії, легко впізнає в цьому теорію Імануїла Канта: ми не можемо пізнавати речі-у-собі, а пізнаємо лише їх явища – те, якими вони постають крізь призму фундаментальних загальнолюдських структур свідомості. Проте ця теорія несумісна із матеріалізмом. Адже в ній первинною є свідомість, яка має різні форми суб'єктивного сприйняття, а фізична реальність сама по собі якщо й існує, є невідомою.

Якщо ж, як стверджують матеріалісти, існує лише фізична реальність, то теорія про «одне й те саме з різних точок зору» не має сенсу. Не може бути різних форм суб'єктивного досвіду сприйняття, не може бути суб'єктивного досвіду взагалі, доки немає свідомості, суб'єкта досвіду (Я), а є лише фізичний простір і тіла, розташовані в ньому, що змінюють взаємне просторове розташування (рухаються) та впливають на рух одне одного в певні регулярні способи згідно із законами фізики, без жодного – чи то інтроспективного, чи то зовнішньо-чуттєвого – суб'єктивного досвіду й усвідомлення.

І матеріалісти, і дуалісти (на відміну від І. Канта) у більшості поділяють припущення звичайного здорового глузду про те, що у випадку зовнішніх сприйнятів наш досвід і пізнавальні здібності дають нам змогу дізнатися не лише про наш суб'єктивний досвід, а й про ті речі й процеси, які його викликають, але існують (відбуваються) незалежно від нього. Тобто, з досвіду зовнішнього спостереження Е (А) ми можемо дізнатися про самі А. Проте з «інтроспективного сприйняття» І (А), де А, як передбачається, є деякий стан мозку, ми нічого не можемо дізнатися про А.

Інтроспекція дає нам знання про наше суб'єктивні переживання, але не дає знань про стани (структури та процеси) мозку. Як би уважно Ви не інтроспектували якісь Ваші суб'єктивні переживання (наприклад відчуття болю), Ви не можете в такий спосіб одержати ніякого знання про відповідні структури та процеси мозку. Навіть якщо ми розглядаємо суб'єктивне переживання І як інтроспективно пізнавану ментальну репрезентацію деякого стану мозку А, то інтроспективно пізнаваною є не А, а його ментальна репрезентація, тобто суб'єктивне переживання, яке А викликає у свідомості. Якщо А – якийсь стан (фізичні структури і процеси) мого або Вашо-

го мозку, а **I (А)** – моє або Ваше суб'єктивне переживання, яке цей стан викликає, (ментальна репрезентація цього стану в моїй або Вашій свідомості), то **А** та **I (А)** – це аж ніяк не одне й те саме.

Різні сприйняття одного й того самого в принципі можуть бути настільки різними, що з одного сприйняття нічого неможливо дізнатися про інше. Але будь-які сприйняття належать свідомості, **Я**, яке здатне переживати й усвідомлювати суб'єктивний досвід, а не мозку як складній системі атомів та інших мікрочасточок, які лише рухаються і взаємодіють за фізичними законами, автоматично, нічого не переживаючи й не усвідомлюючи.

Тим не менше, автор найбільш широко обговорюваної версії «аргументу знання», австралійський філософ Франк Джексон після тривалої дискусії зрештою «склав зброю» і приєднався до матеріалістів, погодившись із відповіддю, яку дає теорія репрезентаціонізму.

Нагадаємо, що аргумент знання у версії Ф. Джексона мав форму уявного експерименту: читачеві пропонувалося уявити жінку-фізика Мері, яка прожила до солідного віку в кімнаті з особливим чорно-білим освітленням; і ось, залишивши свою кімнату, дізнається, *як воно – мати кольорові сприйняття*. Із цього випливає, що факти про якісні стани суб'єктивних переживань (таких як кольорові сприйняття) є нефізичними фактами (фактами про щось нефізичне). Чи справді репрезентаціоністське розв'язання є задовільним? Ми так не вважаємо.

Репрезентаціонізм «розв'язує» проблему Мері подібно до того, про що ми говорили вище: «Ми маємо справу не зі знанням про дві різні речі, а з двома різними формами репрезентації однієї й тієї самої речі». Як нам видається, таке «розв'язання» нікуди не годиться. Звичайно ж, можна сказати, що є певні стани мозку, які «репрезентовані» для Мері спочатку зовнішніми спостереженнями, зображеннями мозку, науковими теоріями тощо, а потім – її власними відчуттями кольорів. Але не уявляємо, як це може врятувати матеріалізм. Навпаки, це міркування, по суті, підкріплює дуалізм, оскільки воно в кінцевому підсумку залишає нас із «речами» двох різних природ – фізичної та ментальної (психічної):

1) *фізичні* події наявності деяких структур і процесів у мозку;

2) їх *ментальні* «репрезентації» (суб'єктивні стани й процеси):

2.1) чорно-білі зорові образи й мислення-засвоєння-розуміння теорій;

2.2) відчуття-переживання кольорових сприйнятьтв.

Від того, що ми назвали суб'єктивні переживання й мислення-розуміння «репрезентаціями» і що в якомусь смислі вони дійсно репрезентують (представляють) деякі фізичні процеси та стани мозку, вони не перестають бути *суб'єктивними* переживаннями й процесами (ментальними станами), відмінними від тих фізичних процесів і станів, які вони репрезентують.

Чи є ці «репрезентації» лише якимись *іншими* фізичними подіями в мозку? Якщо Ви так скажете, то лише будете накладати одну фізичну репрезентацію на іншу, але залишите «за кадром» саме те, що є предметом дискусії, – ментальні (психічні) «репрезентації», які мають *суб'єктивний характер*. Ви просто загубите ментальне (суб'єктивне, феноменальне), замість того щоб його пояснити. Ви можете множити фізичні репрезентації до нескінченності, але таким шляхом Ви ніколи не дійдете до самих суб'єктивних переживань. Якщо репрезентації – це лише фізичні стани й процеси в мозку (тобто величезна кількість атомів, які нічого не відчувають, не мислять, не усвідомлюють, а лише розташовані, рухаються і впливають на рухи одне одного в певний дуже складно структурований спосіб), то там можуть бути (фізичні) репрезентації, репрезентації репрезентацій, репрезентації репрезентацій

репрезентацій тощо до нескінченності без жодного суб'єктивного переживання й усвідомлення.

Матеріалісти часто пояснюють свою теорію твердженням про те, що людські відчуття, емоції, бажання, думки *насправді* є фізичними процесами (тобто певними просторовими структурами та рухами) в мозку, але *видаються* нам суб'єктивними переживаннями, позбавленими просторових характеристик. Або те, що нам видається відчуттями, емоціями, бажаннями, думками, є лише ментальними «репрезентаціями» деяких фізичних (або функціональних) станів. При цьому не зауважують, що таке пояснення матеріалістичної теорії є самосуперечливим; воно *спростовує матеріалізм*. Адже в цьому «поясненні», по суті, визнається, що, *крім* фізичних (функціональних) процесів і станів, тобто *додатково до фізичної реальності*, існує ще царина суб'єктивності – свого роду «феноменальний простір», до якого належать наші уявлення (те, що нам видається, яким воно нам видається), ментальні «репрезентації». Але ж це і є свідомість. Отже, свідомість не належить до фізичної реальності, є чимось крім неї, додатково до неї. А це і є в найзагальніших рисах без специфіки окремих напрямів – теорія дуалізму. Фізичні процеси в мозку, які відповідають певним відчуттям, бажанням, думкам, – *це ніяк не одне й те саме*, що їх ментальні «репрезентації» (тобто власне відчуття, бажання, думки), як вони суб'єктивно переживаються та усвідомлюються.

Отже, аргумент знання засвідчує таке: специфічні ментальні факти – факти про *специфічний* феноменальний характер суб'єктивних переживань – не належать до фізичних (у широкому смислі) фактів, *логічно не визначаються* фактами щодо фізичних процесів, які відповідають цим переживанням. Є вагомі підстави вважати, що репрезентаціонізм не розв'язує цієї проблеми для матеріалізму, оскільки неспроможний пояснити існування ментальних репрезентацій – їх ментальний, феноменальний, суб'єктивний характер. Потребують подальшого дослідження питання про те, яка з альтернатив матеріалізму є найбільш задовільною, як можлива взаємодія між свідомістю й мозком, а також питання про внутрішню феноменальну структуру й динаміку свідомості.

Література

1. Nagel T. What Is It Like To Be a Bat? / T. Nagel // *Philosophical Review*. – Vol. 82. – 1974. – P. 435–450.
2. Jackson F. Epiphenomenal Qualia / F. Jackson // *Philosophical Quarterly*. – Vol. 32. – 1982. – P. 127–136.
3. Jackson F. What Mary didn't know? / F. Jackson // *Journal of Philosophy*. – Vol. 83. – 1986. – P. 291–295.
4. Сепетий Д.П. Матеріалізм, феноменальне знання та інтроспекція / Д.П. Сепетий // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. – 2015. – № 3. – С. 133–137.
5. Лоу С. Загадка свідомості // С. Лоу // *Філософський тренінг*. – М. : АСТ, Хранитель, 2007. – 352 с. – С. 179–191.
6. Churchland P. Matter and Consciousness / P. Churchland. – The MIT Press, 1988. – 196 p.
7. Сёрл Дж. Открывая сознание заново / Дж. Сёрл. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.

Анотація

Сепетий Д. П. Репрезентаціонізм як спроба захисту матеріалізму. – Стаття.

У статті обговорюється питання про можливість задовільного захисту матеріалізму засобами теорії репрезентаціонізму від аргументу знання та аргументу від неможливості зовнішнього спостереження психічних станів. Обґрунтовується точка зору, що репрезентаціонізм не досягає зазначеної мети, оскільки якщо в ньому йде мова про фізичні репрезентації, то ними неможливо пояснити

існування та якісний характер суб'єктивних переживань; якщо ж ідеться про ментальні (феноменальні, суб'єктивні) репрезентації, то вони самі потребують пояснення шляхом фізичної редукції, про неможливість якої говорять аргумент знання й аргумент від неможливості зовнішнього спостереження. Захист ідеї про те, що ментальні стани свідомості та деякі фізичні стани мозку – одне й те саме з різних точок зору (у різних репрезентаціях), може бути послідовним у перспективі ідеалізму, але не матеріалізму.

Ключові слова: свідомість, матерія, фізичне, суб'єктивність, репрезентація.

Анотація

Сепетый Д. П. Репрезентационизм как попытка защиты материализма. – Стаття.

В статье обсуждается вопрос о возможности удовлетворительной защиты материализма средствами теории репрезентационизма от аргумента знания и аргумента от невозможности внешнего наблюдения психических состояний. Обосновывается точка зрения, что репрезентационизм не достигает указанной цели, поскольку если в нем идет речь о физических репрезентациях, то ними невозможно объяснить существование и качественный характер субъективных переживаний; если же речь идет о ментальных (феноменальных, субъективных) репрезентациях, то они сами требуют объяснения путем физической редукции, о невозможности которой говорят аргумент знания и аргумент от невозможности внешнего наблюдения. Защита идеи о том, что ментальные состояния созна-

ния и некоторые физические состояния мозга – это одно и одно то же с разных точек зрения (в разных репрезентациях), может быть последовательной в перспективе идеализма, но не материализма.

Ключевые слова: сознание, материя, физическое, субъективность, репрезентация.

Summary

Sepety D. P. Representationism as an attempt to defend materialism. – Article.

In the paper, I discuss the issue of the possibility of a satisfactory defence of materialism by means of the theory of representationism against the knowledge argument and the argument from the impossibility of the external observation of mental states. I argue for the view that representationism fails to achieve the purpose because if the representations are physical, there is no explanation of the existence and qualitative character of subjective experiences; otherwise, if the representations are mental (phenomenal, subjective), they need an explanation in the way of physical reduction, and the impossibility of such an explanation is exactly what the knowledge argument and the argument from the impossibility of the external observation purport to prove. The defence of the idea that mental states and some physical states of the brain is the same thing perceived from the different viewpoints (in different representations) can be consistently defended within the prospect of idealism, but hardly of materialism.

Key words: mind, matter, physical, subjectivity, representation.